

Lämningar vid Ärna gård

Arkeologisk utredning

Ärna 5:14
Uppsala
Uppland

Malin Lucas

Lämningar vid Ärna gård

Arkeologisk utredning

Ärna 5:14
Uppsala
Uppland

Malin Lucas

Omslagsbild: Utsikt från Ärna gård mot Gamla Uppsala. Foto mot Ö., Malin Lucas, Upplandsmuseet.

Upplandsmuseets rapporter 2019:18
ISSN 1654-8280

Fotograf och bearbetning av foton där inget annat anges: Malin Lucas, Upplandsmuseet.

Planframställning där inget annat anges: Malin Lucas, Upplandsmuseet.

Granskning: Anna Ölund, Upplandsmuseet.

Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet, dnr I2014/00634 / © SGU, dnr I2014/00634

© Upplandsmuseet, 2019

Upplandsmuseet, Drottninggatan 7, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Sammanfattning	7
Inledning	8
Bakgrund	9
Topografi och fornlämningsmiljö	9
Tidigare undersökningar	9
Äldre kartor och historiska uppgifter	9
Syfte, metod och genomförande	10
Undersökningsresultat	12
Fynd och analyser	14
Tolkning	15
Administrativa uppgifter	15
Referenser	16
Bilagor	18

Figur 1. Karta över Uppsala län med läget för den aktuella undersökningen markerad med röd cirkel.

Sammanfattning

Upplandsmuseets avdelning Arkeologi genomförde i oktober 2019 en arkeologisk utredning vid Ärna gård i syfte att klargöra om det fanns några fornlämningar på platsen.

Undersökningen genomfördes dels genom sökschaktning dels som arkiv- och kartstudie.

Utredningen visade att det fanns fornlämning framför allt i den östra delen av området, där anläggningar i form av härdar och ett möjligt stolphål framkom samt lager med relativt stora mängder ben fanns i flera av schakten. Troligen tillhör dessa lämningar den senare delen av järnåldern.

Undersökningen genererade två nya lämningsnummer, L2019:7223, en boplats i den östra delen av området och L2019:7224, en härd i det västra området.

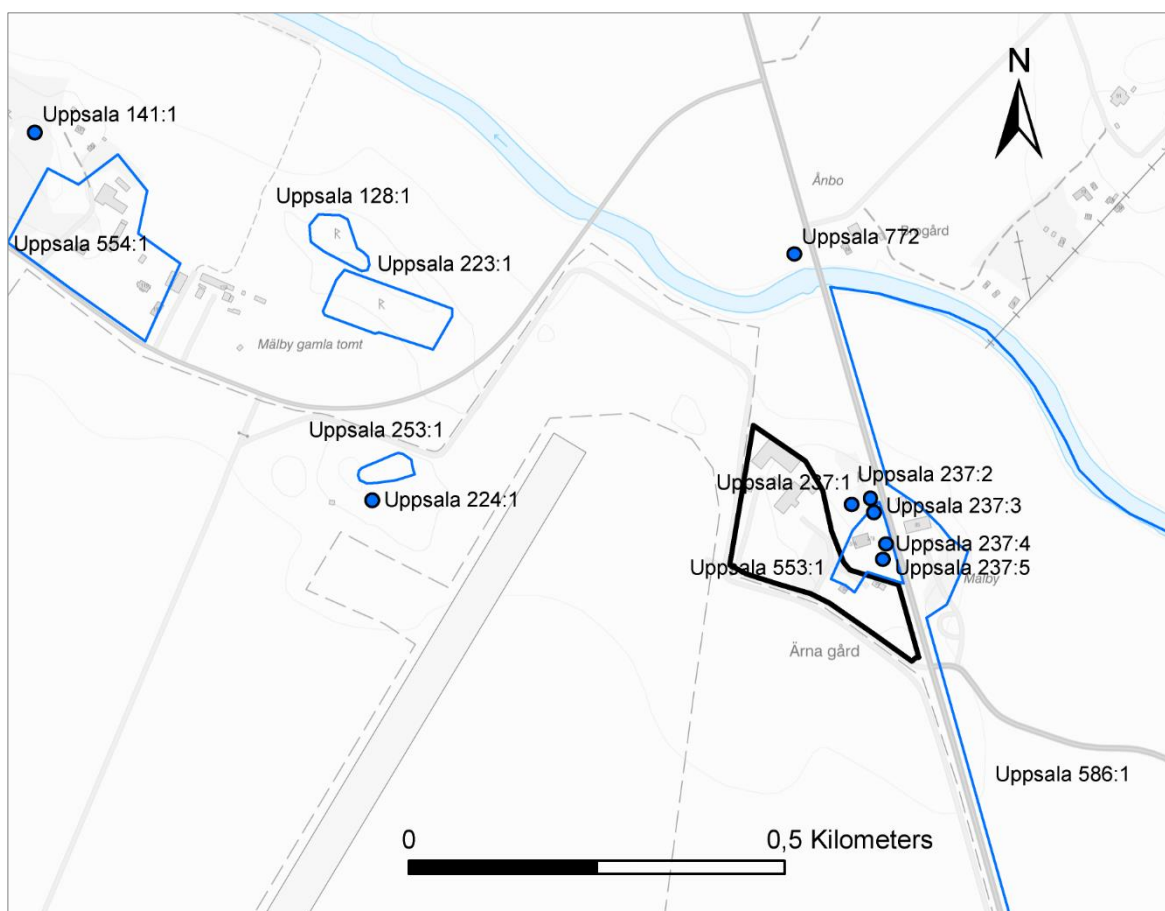

Figur 2. Den östra delen av utredningsområdet innan påbörjad schaktning. Här fanns de flesta förhistoriska lämningarna och dessutom en sentida, övervuxen tennisbana. Foto mot N.

Inledning

Med anledning av att Gustav Adolfsstiftelsen önskade veta om fornlämning fanns inom det aktuella området inför eventuell byggnation, genomförde Upplandsmuseet, avdelning Arkeologi den 24–25 oktober 2019 en arkeologisk utredning, etapp 1 och 2. Utredningen skedde på uppdrag av länsstyrelsen i Uppsala län (beslut 431-6588-2019, 2019-10-07).

Utredningen gjordes av Malin Lucas, som var projektledare, och Hans Göthberg. Rapporten har skrivits av Malin Lucas, förutom avsnittet Äldre kartor och historiska uppgifter som författats av Hans Göthberg.

Figur 3. Utdrag ur topografiska kartan med undersökningsområdet markerat med kraftig svart linje samt omkringliggande lämningar i blått. Skala 1:10 000. En omvandlingstabell med lämningnummer återfinns i bilaga 2.

Bakgrund

Topografi och fornlämningsmiljö

Det aktuella området ligger strax utanför Gamla Uppsalas gränsbestämda fornlämningsområde (L1941:3039/Uppsala 586:1) och i den västligaste delen av riksintresseområde C30-Gamla Uppsala samt Fyrisåns och Björklingeåns dalgångar.

Området ligger på ett höjdståk strax söder om Fyrisån, i ett strategiskt kommunikativt läge. De registrerade gravar som finns i områdets närområde, en hög (L1941:3204), två stensättningar (L1941:2734 & L1941:3205) samt ytterligare två möjliga högar (L1941:2733 & L1941:1547) hör sannolikt till den yngre delen av järnåldern och det är troligt att det finns ytterligare oupptäckta gravar i anslutning till dessa. I närområdet finns ett flertal gravar med troliga likartade dateringar, bl.a. i de västra grannbyarna Mälby och Björkby, vilka båda ligger i motsvarande topografiska lägen som Ärna. Från Björkby finns ett fynd av en kniv och fem pilspetsar, vilka troligen härrör från en förstörd vikingatida grav (Anund et al. 1998, s.16) I öster finns samtida fornlämningar i Myrby och Gamla Uppsala.

Den historiska bytomten (L1941:2211/Uppsala 553:1) bör, med ledning av de närliggande gravarna, ha haft ett ursprung i en järnåldersboplats, troligen från yngre järnålder även om tidigare dateringar inte kan uteslutas. Från grannbyn Mälby kan fyndet av en ovanlig Nydamfibula med datering till 300-talet e.Kr. visa på en tidigare etablering i området (Frölund 2019, s.55f).

Tidigare undersökningar

Inga undersökningar har tidigare skett inom det aktuella området. Närmast har undersökningar i motsvarande miljöer skett på flera platser inom Gamla Uppsalas gränsbestämda fornlämningsområde (se t.ex. Beronius Jörpeland m.fl. 2017).

Äldre kartor och historiska uppgifter

De äldsta skriftliga beläggen för Ärna är från 1316 ”Ernem”, då en landbo tillhörande ärkebiskopsbordet är upptagen i en skattelängd. Vid 1500-talets mitt bestod Ärna av två gårdar, varav en tillhört domkyrkan och den andra var av skattenatur. Skattegården har sannolikt bildats genom en sammanslagning av två skatteutjordar i Mälby och en skatteutjord Temboland som legat nära Mälby (DMS 1984 s. 205).

Ser man till de äldsta 1500-talsuppgifterna om gårdarnas jordetal verkar Ärna i likhet med Temboland och Gökulla ha varit relativt små och enbart omfattat 2–3 öresland. Dessa små gårdar var belägna mellan de större byarna Myrby och Gamla Uppsala i öster, respektive Björkby och Mälby i väster. En gemensam nämnare för flera gårdar i de sistnämnda byarna och de små gårdarna var att de på 1316 ägdes av ärkebiskopsbordet och senare under 1300-talet av domkyrkans fabrica (DMS 1984 s. 181ff). Dessa byar har föreslagits vara spår av en stor, gemensam järnåldersdomän (Frölund 2019 s. 54f).

För Ärna finns fyra generationer lantmäterikartor, som samtliga visar Ärna tillsammans med ägorna för andra byar. Kartan i geometriska jordeboken från 1640–41 visar Ärna tillsammans med Mälby och Björkby (se Referenser, Lantmäteriakter). Ärna bestod då av två gårdar, varav den västra gården angavs vara öde. Gårdarna redovisades med symboler och låg på ett impediment som i söder anslöt till åkermark. Åkermarken till Ärna och Mälby, samt Björkby låg i en påtaglig ägoblandning. På kartan 1640–41 särredovisades åkermarken för Ärnas två gårdar, varav den västra gårdens åker och äng angavs ligga i tegskifte med Mälby. I åkermarken strax söder om gården löpte vägen mellan Gamla Uppsala och Ulva. Denna väg har föreslagits ha rötter i slutet av yngre järnålder att döma av den större högen vid Ärna och uppgift om en runsten vid Ulva (Göthberg 2018 s. 65ff). Idag motsvarar den infartsvägen från väg 600 och utgör utredningsområdets södra avgränsning.

Även en karta från 1690 visar ägorna för samma byar. Ägoblandningen med Mälby och särredovisningen av gårdarnas åkrar återkom från kartan 1640 och åkerindelningen var i stort sett densamma. En företeelse som inte redovisats på den äldre kartan är en humlegård, vilken är markerad mellan gårdarna och vägen, och därmed inom utredningsområdet. Ett annat nytt inslag på kartan från 1690 var föregångaren till väg 600 mellan Uppsala och Björklinge med en bro över Fyrisån.

Kartan över storskiftet från 1758 redovisar Björkby, men även Mälby och Ärna. Den har en högre detaljeringsgrad för Björkby än för Mälby och Ärna. En gårdssymbol visas för Ärna och den anslutande åkermarken redovisas enbart uppdelad mellan Ärna och Mälby, möjligen som en följd av storskiftet.

En karta från 1831 för laga skiftet visar ägorna för Ärna och Mälby. Den är mer detaljerad än föregångarna genom att många gårdsbyggnader redovisas. Till viss del låg byggnaderna på platsen för bebyggelsen enligt de äldre kartorna. Ett nytt inslag var att gårdstomten nådde ända fram till vägen mot Ulva. Inom denna sydliga del av tomten fanns byggnader som av allt att döma tillhör den västra gården. Tomten och bebyggelsen har därmed expanderat på bekostnad av tidigare åkermark. De södra delarna av tomten och bebyggelsen låg inom utredningsområdet. En nytillkommen gårdsbebyggelse fanns också på den östra sidan av vägen mot Björklinge. Möjligen är det en gård som hade flyttats från Mälby.

Häradskartan från 1859–63 visar att den södra delen av gårdstomten invid vägen mot Ulva utgjordes av trädgård. Dessutom hade ytterligare byggnader tillkommit på impedimentets norra del där ingen bebyggelse funnits tidigare. Sannolikt är det en av Mälbys gårdar som flyttats dit efter laga skiftet eftersom ingen gård längre finns på Mälbys gamla bytomt. En mindre del av denna nytillkomna bebyggelse låg inom utredningsområdet.

Syfte, metod och genomförande

Syftet med utredningen var att fastställa om det fanns fornlämning inom det aktuella området. Utredningen gjordes dels genom en arkivstudie avseende äldre kartmaterial (se ovan, Äldre kartor och historiska uppgifter) och dels genom sökschaktning i området.

Schaktningen blev mer begränsad än de planerade 1 000 m², då det på plats uppdagades att delar om det östra området upptogs av avloppsledningar,

infiltrationsanläggning och elförsörjning. I den västra delen av området upptog platsen för en övergiven tennisbana en stor yta och efter att ha grävt ett schakt in i den blev det tydligt att ytan var urschaktad innan uppfyllning för tennisbanan skett. Vidare schaktning i denna var därför inte nödvändig.

Sökschakten grävdes med enkel skopbredd ner till orörd lera eller den nivå där arkeologiska objekt påträffades. I de schakt där stora mängder byggavfall fanns grävdes till ett djup motsvarande eller överstigande matjordsdjup.

Schakt och arkeologiska objekt mättes in med GPS med nätverks-RTK, beskrevs och fotograferades. En härd undersöktes och tre 0,5 x 0,5 m stora grävnheter grävdes i ett påträffat lager.

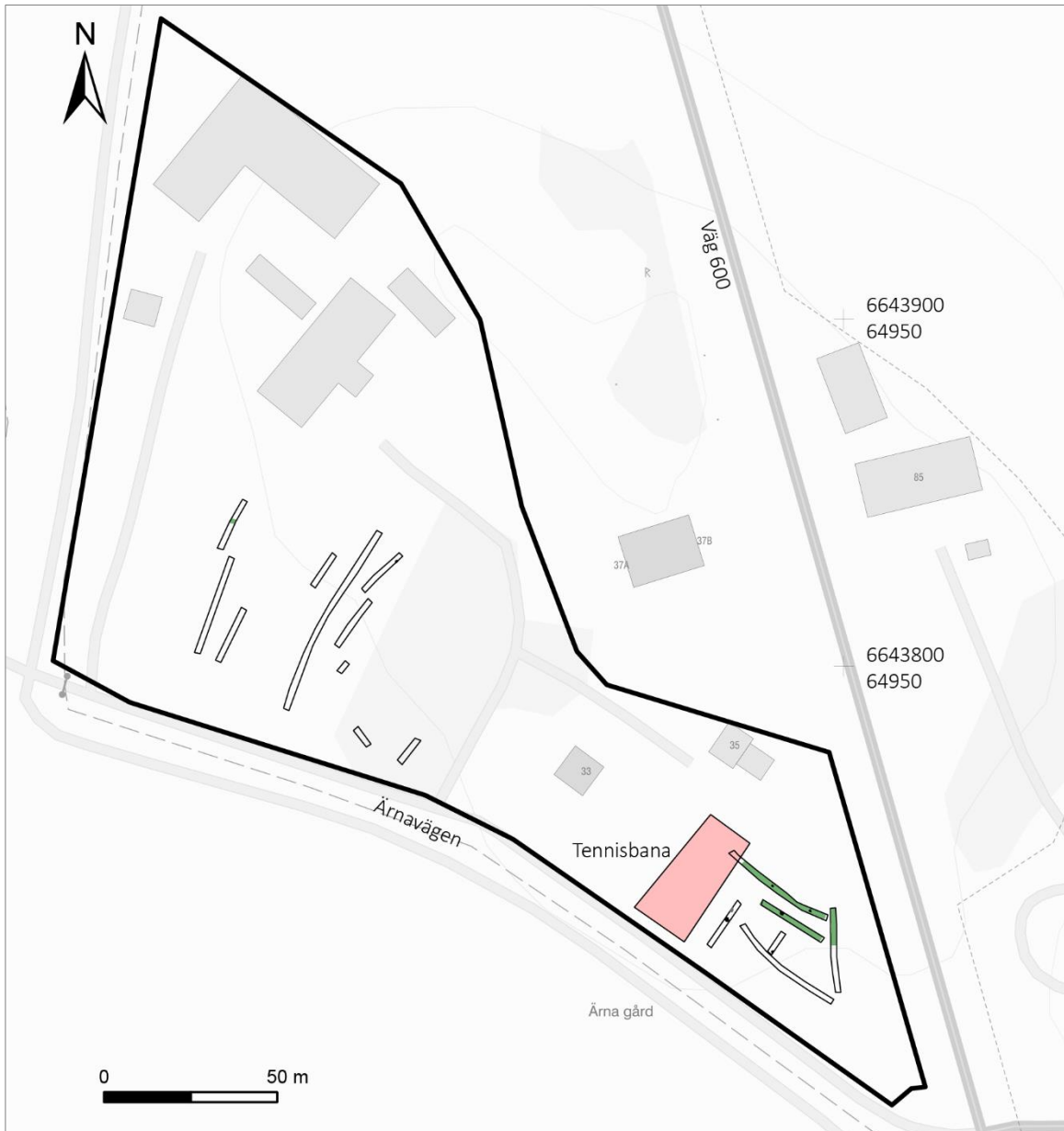

Figur 2. Schaktning i det västra området.

Undersökningsresultat

Utredningsområdet var ca 29 000 m² stort (figur 3), men upptogs till stora delar av befintlig bebyggelse och vägar. Som nämndes ovan var stora delar av det västra området också upptaget av diverse installationer.

Sammanlagt grävdes 16 schakt med en sammanlagd yta av ca 600 m². Större delen av schakten grävdes i gammal åkermark och några i ett mindre skogsparti.

Figur 3. Översiktlig plan över schaktens placering inom utredningsområdet. Skala 1:2000.

Figur 4. Schaktplan över det västra området. Skala 1:500

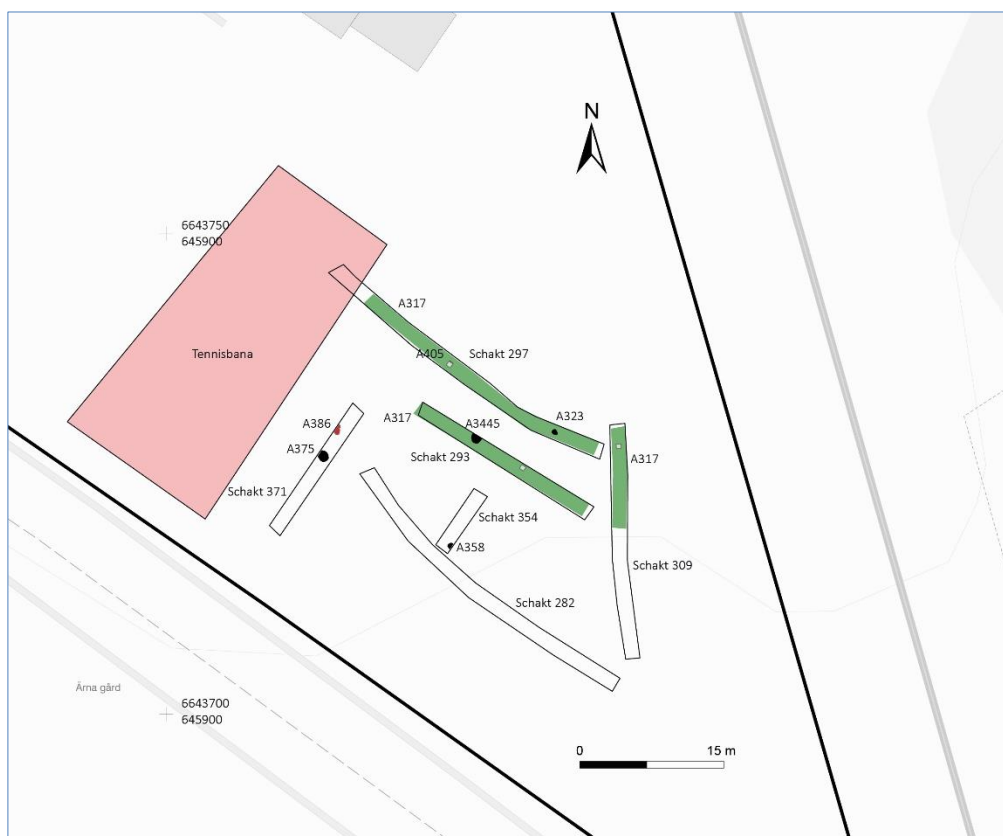
I den västra delen av utredningsområdet var de flesta schakt tomma (figur 4). Endast en härd, A251, påträffades. Den var av förhistorisk karaktär med sot, kol och skärvsten.

Lämningen har registrerats i fornreg med lämningsnummer L2019:7224.

I det östra området fanns flera lämningar (figur 5). Bland annat påträffades ett benrikt lager, A317, i tre av de grävda schakten. Lagret var ca 0,15 m tjockt och låg direkt på glacialleran. Lagret var av förhistorisk karaktär, utan innehåll av modernare material. Djurbenen var ganska stora, vilket troligen innebär att lagret inte har trampats i någon större omfattning, då de skulle ha fragmenterats i högre grad. Sammanlagt framkom ca 300 gram ben i tre grävnheter, samt en bit bränd lera. Bland djurbenen finns vanliga husdjursarter som gris och nöt. Enstaka kol och skärvsten syntes i lagret, huvudsakligen i anslutning till de påträffade anläggningarna, från vilka de sannolikt härstammar. Troligast är att lagret är ett utkastlager från en närbelägen gård.

I schakten framkom dessutom fem härdar och en nedgrävning/stolphål. Tre av dem var synliga i toppen av lager 317. Samtliga anläggningar var av förhistorisk karaktär med förekomst av kol och skärvsten.

Lämningen har registrerats i fornreg med lämningsnummer L2019:7223.

Figur 5. Schaktplan över det östra området. Skala 1:500. Grönt=lager, svart=hård, rött=stolphål/nedgrävning. Grävenheterna syns som vita fyrkanter i schakt 293, 295 och 309.

ID	Kontext	Typ	Storlek	Djup	Anmärkning
251	Schakt 244	Hård	0,7 x 0,45 m		In under schaktkant i Ö.
317	Schakt 293, 297 & 309	Lager	30 x 10	0,15	Fynd av djurben
323	Schakt 297	Hård	0,55 x 0,42		Sot, kol, skärvsten. I toppen av lager 317.
3445	Schakt 293	Hård	0,95 x 0,9		Sot, kol, skärvsten. I toppen av lager 317. In under schaktkant i N.
358	Schakt 354	Hård	0,6 x 0,4		Sot, kol, skärvsten. In under schaktkant i SO.
386	Schakt 371	Nedgrävning/stolphål	0,9 x 0,57		Möjligen två A. In under schaktkant NV. Lite sot i ytan.
375	Schakt 371	Hård	1 x 1		Sot, kol, skärvsten. In under schaktkant NV.
405	Schakt 297	Hård?	0,45 x 0,25		I lager 317. I G.401. Kol, skärvsten. Fortsätter mot V & NO.

Figur 6. Tabell över framkomna arkeologiska objekt.

Fynd och analyser

Inga fynd påträffades förutom de obrända djurben samt den brända leran som framkom vid grävning av grävenheter i lager 317. Fynden noterades i fält men har inte tillvaratagits.

Inga analyser gjordes.

Tolkning

Den sammantagna bilden av utredningsområdet var att de västra delarna inte tycks ha varit bebodda under förhistorisk tid, utan troligen extensivt utnyttjade. I den östra delen bör det påträffade lagret representera en bosättning, troligen en föregångare till den historiska bytomten. Lagret är med stor sannolikhet förhistoriskt. Man hade annars förväntat sig förekomst av tegel eller annat nyare material i lagret. Dessutom fanns härdar av förhistorisk typ på och i anslutning till lagret. En trolig datering av lämningarna är yngre järnålder; med tanke på den allmänna dateringen av övriga fornlämningar i området.

Administrativa uppgifter

Plats: Ärna 5:14, Ärna gård, Uppsala sn, Uppsala kn, Uppsala län.

Fornlämning: L2019:7223 & L2019:7224

Fornlämningstyp: Boplats

Typ av undersökning: Arkeologisk utredning

Orsak till undersökning: Eventuell kompletteringsbebyggelse

Uppdragsgivare: Gustavianska stiftelsen

Fältarbetsperiod: 24–25 oktober 2019

Upplandsmuseets projektledare: Malin Lucas

Upplandsmuseets personal: Hans Göthberg

Upplandsmuseets diarienummer: 515–2019

Upplandsmuseets projektnummer: 8750

Länsstyrelsens diarienummer och beslutsdatum: 431-6588-2019, 2019-10-07

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv.

Fynd: Inga fynd tillvaratogs

Referenser

Arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv

Uppland, Gamla Uppsala socken

Björkby

Storskifte 1758 B22-3:1

Mälby

Ägomätning 1640-41 B22-A5:82-83

Laga skifte 1831 B22-23:1

Ärna

Redovisning 1690 B22-A18:120-121

Rikets allmänna kartverks arkiv

Häradsekonomiska kartan

Blad Uppsala 1859-63 J112-84-7

Riksarkivet

www.riksarkivet.se/geometriska

GEORG A5 (Vaksala & Rasbo härad). 1640-41.

Litteratur

Anund, J., Duczko, W., Göthberg, H., Price, N & Wikborg, J., 1998. Gamla Uppsala – centralplats och omland. Arkeologisk förundersökning på Ostkustbanan 1996–97. Riksantikvarieämbetet UV Uppsala rapport 1997:26. Uppsala.

Beronius Jörpeland, L., Göthberg, H., Seiler A. & Wikborg, J. (red.), 2017. at Upsalum - människor och landskapande: Utbyggnad av Ostkustbanan genom Gamla Uppsala: arkeologisk undersökning: Uppsala län, Uppland, Uppsala kommun, Uppsala socken, Gamla Uppsala 20:1, 21:13, 21:27 m.fl., Uppsala 134:4, 240:1, 284:2, 586:1, 597:1, 603:1, 604:1, 605:1 och 606:1. Stockholm.

DMS. 1984. Det Medeltida Sverige. Band 1 Uppland: 2 Tiundaland, Ulleråker, Vaksala, Uppsala stad. Dahlbäck, Göran, Ferm, Olle, Rahmqvist, Sigurd. (red.). KVHAA. Stockholm.

Frölund, Per. Bosättningar och jordbruk i Gamla Uppsala 200 f. Kr.–600. Institutionen för stad och land. SLU. Uppsala.

Göthberg, Hans. 2018. Vägar i järnålderns landskap. Uppland 2018. Uppsala.

Fornsök. Riksantikvarieämbetets digitala fornlämningsregister.

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

ID	Längd, bredd, djup (m)	Yta, m ²	Topografi	Arkeologiska objekt	Stratigrafi	Anmärkning
201	50 x 2 x 0,3–0,5	103	Åkermark		Grästov ca 0,1 m, matjord ca 0,25 m, därunder glaciallera	Ett avloppsdike. Störning i S. änden; ljus lera direkt under torven och ned i naturlig lera.
218	11 x 2 x 0,3–0,5	22	Åkermark		Grästov ca 0,1 m, matjord 0,2–0,3 m, därunder glaciallera	Ett avloppsdike.
226	29 x 2 x 0,35–0,6	58	Åkermark		Grästov ca 0,1 m, matjord 0,2–0,3 m, därunder glaciallera	
230	15 x 2 x 0,4–0,6	30	Åkermark		Grästov ca 0,1 m, matjord 0,2–0,3 m, därunder glaciallera	Rivningsmassor (A236), trol. ditförda, i N.
240	17 x 2 x 0,5	34	Åkermark		Grästov ca 0,1 m, matjord ca 0,25 m, därunder glaciallera	Grus i den S. delen, troligt samband med närliggande infiltrationsanläggning.
244	15 x 2 x 0,3–0,4	30	Åkermark	A251, härd	Grästov ca 0,1 m, matjord ca 0,25 m, därunder glaciallera	Ett avloppsdike.
260	16 x 2 x 0,4–0,5	32	Åkermark		Grästov ca 0,1 m, matjord ca 0,25 m, därunder glaciallera	
270	3,5 x 2 x 0,4	7	Åkermark		Grästov ca 0,1 m, matjord ca 0,25 m, därunder glaciallera	Rivningsmassor i hela schaktet med kol, tegel, järntråd etc.
274	6 x 2 x 0,45	12	Skogsmark		Grästov ca 0,05 m, varunder dumpat avfall; tegel, kakel, järnskrot etc.	Nedgrävt avfall.
278	9 x 2 x 0,6–0,7	18	Skogsmark		Grästov ca 0,05 m, varunder dumpat avfall; tegel, glas, markduk etc.	Nedgrävt avfall.
282	34 x 2 x 0,3–0,4	68	Åkermark		Grästov ca 0,1 m, matjord, ca 0,2–0,3m, därunder glaciallera	Enstaka markfasta block i Ö.
293	20 x 2 x 0,4	40	Åkermark	A317, lager, A3445, härd	Grästov ca 0,1, matjord ca 0,3, fint grus ca 0,02 m lager (317), ca 0,15 m, därunder glaciallera	Gruslagrets funktion okänd, möjligt samband med närliggande tennisbana.
297	34 x 2 x 0,35–0,7	68	Åkermark	A317, lager, A405, nedgrävning, A323, härd	Grästov ca 0,1, matjord ca 0,3, lager (317), ca 0,15 m, därunder glaciallera	Urschaktat och uppfyllt med grus för tennisbana i NV.
309	14 x 2 x 0,4	28	Åkermark	A317, lager	Grästov, ca 0,1 m, matjord, ca 0,2 m, lager (317), ca 0,15 m, därunder glaciallera	Lager i N delen, uttunnande mot S, där det upphörde.
354	7 x 2 x 0,4–0,6 m	14	Åkermark	A358, härd	Grästov, ca 0,1 m, matjord ca 0,3 m, därunder glaciallera	
371	15 x 2 x 0,5–0,6 m	30	Åkermark	A386, nedgrävning/stolphål, A375, härd	Grästov ca 0,1 m, matjord ca 0,3–0,4 m, därunder glaciallera	

Bilaga 2. Omvandlingstabell för lämningsnummer och RAÄ-nummer

Lämningsnummer	RAÄ-nummer
L1941:2404	Uppsala 141:1
L1941:2347	Uppsala 554:1
L1941:2977	Uppsala 128:1
L1941:2239	Uppsala 223:1
L1941:2296	Uppsala 253:1
L1941:2240	Uppsala 224:1
L1939:5535	Uppsala 772
L1941:3204	Uppsala 237:1
L1941:2734	Uppsala 237:2
L1941:3205	Uppsala 237:3
L1941:2733	Uppsala 237:4
L1941:1547	Uppsala 237:5
L1941:2211	Uppsala 553:1
L1941:3039	Uppsala 586:1